

<https://doi.org/10.53231/LZAV.22.1.2>
Iesniegts/Submitted: 29.12.2021

VALSTS VALODAS TIESISKĀ STATUSA ĢENĒZE UN NO TĀ IZRIETOŠIE GALVENIE TIESĪBPOLITISKIE SECINĀJUMI

Ringolds Balodis
ringolds.balodis@lu.lv

Atslēgvārdi: konstitūcija (Satversme), oficiālā valoda, valsts valoda, valodas politika, nacionālās minoritātes, konstitucionālā politika

Ikvienai personai, kura pastāvīgi dzīvo Latvijā, ir jāprot šīs valsts valoda, turklāt tādā līmenī, lai varētu pilnvērtīgi piedalīties demokrātiskās sabiedrības dzīvē. Sabiedrības locekļi, kas izprot un ciena vērtības, uz kurām balstīta Satversme, ir demokrātiskas tiesiskas valsts pastāvēšanas priekšnoteikums.¹ Satversmes tiesa jau ir atzinusi, ka latviešu valoda pilda vienīgās valsts valodas funkcijas, proti, ir visu Latvijas iedzīvotāju savstarpējās saziņas valoda un demokrātisko sabiedrību vienojoša valoda.² Šeit jāsaprot, ka latviešu valoda ir bijusi valsts pārvaldes oficiālā valoda Latvijā kopš Latvijas Republikas proklamēšanas, lai gan Saeimā, pašvaldībās un arī augstākās izglītības iestādēs brīvi tika lietota arī vācu un krievu valoda. Šai ziņā par būtisku trūkumu ir jāuzskata apstākļi, ka valsts valodas statusu neizdevās noteikt Latvijas Republikas Satversmē. Konstitucionāls statuss valodai būtu veidojis konstitucionālu spiedienu uz likumdevēju, kas būtu bijis spiests pieņemt atsevišķu likumu par valsts valodu. Likuma neesamība Latvijā faktiski radīja trīsvalodību, kas tika ierobežota tikai 1932. gadā, pieņemot noteikumus ar likuma spēku. Ulmaņa autoritārais režīms šim parlamentārā perioda regulējumam pievienoja sodus un pārjaunoja par likumu. Likums bija izdevīgs autoritārā režīma nacionālistiskajai ideoloģijai.

Līdz ar padomju okupāciju latviešu valoda kļuva par mazākumtautību valodu, kura, tāpat kā citas Padomju Sociālistisko Republiku Savienības (PSRS) tautu valodas, tika pakļauta rusifikācijas politikai. PSRS sabrukuma priekšvakarā pagājušā gadsimta 90. gadu beigās latviešu nacionālā atmoda ar pretenzijām pēc autonomijas nāca roku rokā ar lingvistiskām prasībām. Tautas atmoda, kas galu galā rezultējās ar neatkarības pasludināšanu 1990. gadā un Latvijas valsts atjaunošanu, sekmēja, ka tika pieņemts Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Valodu likums, kas tika grozīts 1992. gadā, nosakot latviešu valodas dominanci valsts pārvaldē un publiskajā telpā. Šai valsts valodas normatīvizēšanas procesā vēl padomju periodā savi nopelni ir arī Latvijas Zinātņu akadēmijai. Lai arī likums

nebija pilnīgs no juridiskās tehnikas viedokļa, tas sekmīgi darbojās, stiprinot latviešu valodas pozīcijas.

1995. gada novembrī tika aizsākts jauna Valsts valodas likuma veidošanas posms, kas noslēdzās pēc četrus gadus ilga dinamiskas likumdošanas procesa. Likumprojekts skatīts vairākās Saeimās un pārdzīvojis starptautisku ekspertu skarbu kritiku un Valsts prezidenta veto. 2000. gadā jaunais valodas likums stājās spēkā un daudzi politiķi jutās vīlušies un atzina, ka, salīdzinājumā ar iepriekšējo, likums sanācis “krietni maigāks” un latviešu valodas pozīcijas tikušas vājinātas. Iedziļinoties jaunā likuma apspriešanas gaitā, nepamet izjūta, ka likuma ideja sakņojās nevis juridiskā nepieciešamībā pēc jaunāka, labāka regulējuma, bet politiķu vēlmē uz diskusiju pamata veidot savu politisko karjeru. Jau likumu izstrādājot, bija redzams, ka centieni veidot jaunu likumu, nevis uzlabot veco ir bijusi liela stratēģiska kļūda, jo tikpat labi varēja iztikt ar iepriekšējo regulējumu. Nespēja parlamentārā līmenī noteikt tālejošus, stratēģiskus mērķus ir Latvijas valstiskumam raksturīga kļūda ne tikai valodas politikas jautājumā. Par ievērojamiem notikumiem jāuzskata latviešu valodas kā valsts valodas noteikšana Satversmē 1998. gadā, kā arī valsts valodas izšķirošā uzvara 2012. gada “valodas referendumā” par krievu valodu kā otru valsts valodu. Tiesa gan, politiskās elites atbilde 2012. gada referendumam ir tautas nobalsošanas prasību sarežģīšana un pastiprināšana, kas referendumus Latvijā padara vien teorētiski iespējamus.

Ievads

2021. gadā likumā “Par svētku, atceres un atzīmējamām dienām” 15. oktobrī noteica par atzīmējamu dienu, kurā tiek pieminēts latviešu valodas konstitucionālais statuss.³ Datums ir Valsts prezidenta Egila Levita rosināts, saistīts ar Satversmes likumdošanas procesu un atgādina par piektā Satversmes grozījuma pieņemšanu 1998. gada 15. oktobrī.⁴ Satversmes 4. pants šajā datumā ieguva pašreizējo redakciju: “4. pants. Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda. Latvijas karogs ir sarkans ar baltu svītru.” Jaunieviestā atceres diena turpmāk atgādinās, ka latviešu valodai ir konstitucionāla vērtība.

Pirmajiem valodas svētkiem par godu Latviešu valodas aģentūra organizēja akciju,⁵ “Jurista Vārds” publicēja valsts valodu cildinošus rakstus,⁶ bet Valsts prezidenta pilī bija sarīkota konference “Valoda — tas ir darbības vārds. Valsts valoda 21. gadsimta Latvijai”.⁷ Valsts prezidenta Egila Levita paspārnē eksperti pārrunāja valsts valodas politikas

pamatnostādnes 2021.–2027. gadam un rīcībpolitiku to īstenošanai, kā arī diskutēja par latviešu valodas kvalitatīvu pastāvēšanu digitālajā vidē un citu Eiropas valodu kontekstā.

Šī raksta mērķis ir sniegt valsts valodas normatīvās vēstures izklāstu, kas autora ieskatā ir ne tikai interesanta, bet arī pamācoša kā valodas, tā likumdošanas procesa ietvaros. Šī raksta tapšanas pamatā ir vēlme, sekojot Valsts prezidenta aicinājumam, stiprināt valsts valodas pozīcijas un arī Latvijas Zinātņu akadēmijas izdevumā pievērst uzmanību šim nozīmīgajam jautājumam. Atšķirībā no lielas daļas zinātņu nozaru, latviešu valoda ir nacionāla vērtība, kura nekad netiks atbalstīta ar starptautiskām dotācijām un ir vien pašu spēkiem stiprināma un attīstāma. Latvijas valstij bez tradicionāliem mūsdienu valsts pienākumiem — rūpēm par labklājību, demokrātiju, taisnīgas tiesas spriešanu, aizsardzību — ir arī pienākums rūpēties par latviskuma, tostarp valodas, aizsardzību.

Latviešu valoda ne tikai kā oficiāla valoda

Latviešu valodas konstitucionālais valsts valodas statuss ir neatraujami saistīts ar Latvijas valstiskuma izpratni, kas saistās ar uzticību valstij. Latvijas Republikā, atšķirībā no daudzām citām valstīm, kurās izmanto nojēgumu “oficiālā valoda”, tiek lietots jēdziens “valsts valoda”. Jēdzienā tiek likts uzsvars uz valodas simbolisko nozīmi, un tas atklājas valodas ciešā saiknē ar Latvijas kā nacionālas valsts pamatiem. Tādējādi latviešu valoda ir ne tikai valsts pārvaldes komunikācijas līdzeklis (komunikācijas valoda) starp personām un valsts un pašvaldību institūcijām, bet arī būtisks Latvijas konstitucionālās identitātes elements, kas rāda valsts integritāti un nedalāmību. “Latviešu valoda ir viens no galvenajiem latviešu tautas eksistences un tās kultūras pastāvēšanas un attīstības priekšnosacījumiem” — rakstīts Satversmes ievada pirmajā rindkopā. Kā jau valstī ar demokrātisku iekārtu, arī Latvijā nacionālisms iet rokrokā ar pietāti un respektu pret mazākumtautībām un vienlīdzības principu kā vienu no demokrātijas stūrakmeņiem. To var lasīt jau pirmajā Latvijas valsts pagaidu satversmē,⁸ un tas ir pārapstiprināts otrajā,⁹ kā arī ietverts spēkā esošajā Satversmē.¹⁰ Vienas valsts valodas — latviešu valodas — pastāvēšana ir viens no Latvijas kā nacionālas valsts pamatmērķiem.

Latviešu tautai, līdzīgi kā desmitiem citu tautu, dzimtā valoda ir cieši saistīta ar nacionālo atmodu, nacionālās pašapziņas veidošanos un valstiskumu. Mazās latviešu tautas neticamā veiksmē — ne tikai nacionālas valsts izveidošana, bet arī valstiskuma atgūšana pēc 50 gadu okupācijas izklausās pēc neticama brīnuma. Tomēr tā ir Latvijas realitāte 20. gadsimtā. Valodas statuss ir svārstījies līdz valstiskuma transformācijām — savā ziņā to var uzskatīt par latviešu nācijas valstiskuma barometru:

- 1) Krievijas Impērijā (*Rossiiskaja Imperiia*) latviešu valodai bija zemāks rangs iepre-

tim oficiālajai krievu valodai un Baltijas guberņu elites — vācu — valodai;

- 2) Latvijas Republikā latviešu valodai bija dominējošās, oficiālās valodas statuss;
- 3) *Lielvācu* Impērijas (*Großdeutsches Reich*) un Padomju Sociālistisko Republiku Savienības (*Sojuz Sovetskikh Socialističeskikh Respublik*) varu okupācijas laikā latviešu valodai bija zemāka ranga statuss;
- 4) līdz ar Latvijas valstiskuma atjaunošanu latviešu valoda atkal ir ieguvusi valsts valodas statusu, pie kam, tas ir nostiprināts kā likumā, tā arī Latvijas Republikas Satversmē.

Kā redzams, visas valodas pārejas ir bijušas cieši saistītas ar iepriekš minētajām valstiskuma transformācijām, no kā var secināt, ka tikai neatkarīgā valstī latviešu valodai ir iespējams vislabvēlīgākais statuss.

Ieskats valsts valodas normatīvajā attīstībā pirmajā Latvijas neatkarības periodā

Runājot par latviešu valodas normatīvo regulējumu pirmskara Latvijā, tieši 1935. gada 5. janvāra Valsts valodas likums tiek akcentēts kā tāds, kas beidzot vai “pilnā mērā” nostiprināja latviešu valodas pozīcijas.¹¹ Nenoniecinošs likumu, tomēr ir jāpiezīmē, ka latviešu valoda valsts valodas statusā bija noteikta jau 1932. gadā ar “Noteikumiem par valsts valodu”.¹² Kāpēc tad rodas pārpratums? Pirmkārt, ir jāuzteic efektīgais Kārļa Ulmaņa (1877–1942) autoritārā režīma propagandas aparāts, kas izcēla 1934. gada likumu, tā izceļot režīmu un noniecinošs parlamentārā perioda sasniegumus. Otrkārt, pētniekiem maldinošu iespaidu radīja tiesību akta nosaukums — “noteikumi”, liekot domāt, ka 1932. gada regulējums ir ar mazāku juridisku spēku nekā 1934. gada likums. Tā nav tiesa, jo noteikumi pieņemti Satversmes 81. panta kārtībā, kas tos būtiski atšķir no citiem līdz tam pieņemtiem Ministru kabineta noteikumiem valodas

jomā.¹³ Saskaņā ar tā laika konstitucionālo praksi un Satversmē noteikto kārtību šie noteikumi ir likuma statusā.¹⁴

Margēra Skujenieka valdības 1932. gada 18. februārī pieņemtie "Noteikumi par valsts valodu" Latvijas Republikā par valsts valodu noteica latviešu valodu, vienlaikus krietni ierobežojot krievu un vācu valodas lietošanu. Saziņā ar valsts iestādēm, pašvaldībām un arī augstākās izglītības iestādēs latviešu valoda beidzot ieguva dominējošo lomu. 1932. gadu ir jāuzskata par faktiskās trīsvalodības (latviešu, krievu un vācu valodas) perioda noslēgumu pirmskara Latvijā. Ulmaņa režīms šo noteikumu papildināja ar sodiem.

Šeit, protams, rodas vairāki jautājumi, uz kuriem prasās atbildes. Kāpēc latviešu valodai valsts valodas statuss tika noteikts tik vēlu, kā arī — kāpēc latviešu valodai nebija konstitucionāla statusa? Galu galā, mēnesi pēc valsts proklamēšanas likumos parādās jēdziens "valsts valoda".¹⁵ No pirmās jaundibinātās valsts darbības dienas visi dokumenti un saziņa notiek latviešu valodā, kas liecina, ka latviešu valoda "pilda valsts valodas funkcijas".¹⁶ Kas kavēja likumdevējus pieņemt attiecīgu likumu jau agrāk, bet bija jāgaida 14 gadi? Kāpēc Satversmē latviešu valodai tai pienākošās vieta atradās tikai pēc gandrīz 70 gadiem? No juridiskā viedokļa pārdomas raisa arī — kāpēc valdība 1932. gadā izvēlējās nevis Saeimā izstrādātu likumu, bet gan valdībā veidotu noteikumu ar likuma spēku Satversmes 81. panta kārtībā? Pacentišos pēc iespējas īsi atbildēt uz šiem jautājumiem, lai arī šeit prasīties prasās plaši skaidrojumi par pirmā neatkarības perioda valsts politiskās situācijas analīzi.¹⁷

Pirmais tiesību akts, kurā pirmo reizi parādās apzīmējums "valsts valoda", tika pieņemts 1918. gada 6. decembrī — tas bija "Pagaidu nolikums par Latvijas tiesām un tiesāšanas kārtību". Tai pašā laikā jāatzīst, ka minētā dokumenta 10. pants neatrisināja trīs valodu (latviešu, krievu un vācu)

trillemu, jo nolūks bija pagaidām atrisināt valodu jautājumu tiesās. Regulējums gan it kā atzina latviešu valodu, taču pārlīka valodu problēmas noregulējumu uz vēlāku laiku tiesnešiem, pieļaujot krievu un vācu valodas lietošanu: "10. Darišanu valoda tiesās un tiesu iestādēs ir valsts valoda — latviešu valoda. Tiesām pēc apstākļiem un vajadzības ir jāpielaiž arī krievu un vācu valodu lietošana."

Praksē līdz pat 1932. gadam, kad tika pieņemti noteikumi ar likuma spēku par valsts valodu, vadījās no minētās legālformulas, "pēc apstākļiem un vajadzības" pieļaujot blakus latviešu valodas lietošanai arī krievu un vācu valodas lietošanu. Jā, latviešu valoda par valsts valodu dēvēta arī citos tiesību aktos (piemēram, 1919. gada 23. augusta Tautas padomes kārtības rullja 38. pantā, 1919. gada 8. decembra likuma "Par Latvijas izglītības iestādēm" 8. pantā, 1921. gada 22. novembra Ministru kabineta noteikumos "Par ierēdņu pārbaudīšanu valsts valodas prašanā"¹⁸), taču no juridiskā viedokļa šāds formulējums ir vien tāds pagodinošs apzīmējums latviešu valodai. Tas nav nostiprināts ar kādu konkrētu regulējumu par valsts valodas lietošanu publiskajā un privātajā sfērā. Rezultātā, neesot speciālam valodas lietošanas regulējumam un lietvedību pamatā kārtojot latviešu valodā, gan no parlamenta tribīnes un komisijās, gan valdības namā, kā arī pašvaldību sēdēs un saziņā ar pilsoņiem tomēr pieļāva faktisku trīsvalodību. Sākotnēji valodas statusa jautājumu atlika, domājot, ka tam ķersies klāt, izstrādājot Satversmi. Līdz 1920. gadam valsts dibinātājiem bija jādomā par valsts starptautisku atzīšanu, pilsoņu fizisku drošību, Satversmes sapulces vēlēšanu drošu organizēšanu un visam citam (arī valsts valodas noregulējumam) bija otršķirīga nozīme. Tautas padomes sēdē to labi raksturo Latviešu Zemnieku savienības frakcijas delegāts un vēlākais Ulmaņa pagaidu valdības iekšlietu ministrs Kārlis Vilhelms

Pauļuks (1870–1945). Tautas padome kā priekšparlaments ir primāri izveidota, viņa vārdiem, “kārtības nodibīšanai” (respektīvi, valsts teritorijas atbrīvošanai no ienaidniekiem un kara stāvokļa izbeigšanai), kamēr valsts valodas jautājums jārisina Satversmes sapulcei jau mierīgākos apstākļos.¹⁹ Satversmes sapulcē valodas norma tika izstrādāta un ietverta Satversmes otrās daļas projekta 115. pantā: “115. pants. Latviešu valoda ir valsts valoda. Mazākuma tautību piederīgiem ir garantēta viņu valodas brīva lietošana, kā runā, tā arī rakstos. Kādas mazākuma tautības valodas un cik tālu pielaižamas valsts pašvaldības un tiesu iestādēs, noteic sevišķs likums.”²⁰

Ņemot vērā Satversmes izstrādāšanas un apstiprināšanas īpatnības, Satversmes projekts bija sadalīts divās daļās. 1922. gada 15. februārī izdevās apstiprināt Satversmes pirmo daļu (1.–88. pants), bet otro daļu (89.–117. pants) 1922. gada 5. aprīlī apstiprināt neizdevās, jo pietrūka balsis. Līdz ar to Satversme 1922. gada 30. jūnijā tika izsludināta bez valsts valodas panta. Atbilde, kāpēc netika izstrādāts un pieņemts likums, kurā likumdevējs būtu varējis nostiprināt valsts valodu, ir vienkārša. Pirmo četru pirmskara Saeimu veidotās valdības koalīcijas bija vājas, un šim jautājumam nepietika politiskās gribas un spēka. Sociāldemokrātu un nacionālo minoritāšu attieksmi pret šādu likumu spilgti raksturo 1932. gada 23. februāra Saeimas debātes,²¹ kurās apsprieda “Noteikumus par valsts valodu”. Mazākumtautību politiķi, Saeimas komunisti un sociāldemokrāti vienotā frontē centās panākt noteikumu ar likuma spēku noraidīšanu. Komunisti debatēs centās provocēt latgaliskās izloksnes jautājumu, savukārt, sociāldemokrāti nekautrējās paziņot, ka viņiem minoritāšu tiesības esot tuvākas nekā latviešu pilsonība ar “savām [valsts valodas] interesēm”. Baltvācietis Pauls Šīmanis (*Christian Theodor Paul Schiemann*, 1876–1944) no Saeimas tribīnes vācu valodā skaidroja, ka

valsts valodas noregulējums esot “valsts paziņojums minoritātēm, ka tās ir svešas valstij” un esot “tautību naidu izsaucošs”. Viņa ieskatā valdības iniciatīva esot vien “veikls valdības gājiens”,²² kas domāts uzmanības novēršanai no valdības muitas un nodokļu politikas. P. Šīmanis, kurš bija laikraksta “Rīgas Apskats” (*Rigasche Rundschau*) vadītājs, kā publicists sarunāja vēl daudz ko, runu noslēdzot ar dramatisku nelatviešu situācijas aprakstu: “Preteji pārējām Baltijas valstīm Latvija ir ieguvusi sev ārzemēs pat zināmu slavu tādā ziņā, ka ar katru, kas neprot valsts valodu, šeit apietas slikti, un tam rodas visādas grūtības. [...] Svešā valodā rakstīti materiāli visupirms jāpārtulko, iekams ierēdnis tos drīkst lietot, vienalga, vai viņš svešo valodu prot vai nē. Kas grib lietot ielas dzelzceļu [tramvaju], bet neprot latviski, lai ņem sev līdzīgu ceļojumā tulku.”²³ Jāpiezīmē, ka šo runu, tāpat kā visas citas, P. Šīmanis Saeimā norunāja vāciski.²⁴ Sēdē Kārlis Skalbe (1879–1945), aizstāvot noteikumus, pauda uzskatu: “[...] likums izdodams aiz vienkāršas cieņas pret mūsu valsti. Ja mēs cienām savu valsti, tad mēs cienām valsts valodu. Kur ir valsts, tur ir valsts valoda. Šī valsts valoda Latvijā nevar būt cita kā latviešu valoda, jo latviešu tauta šeit ir lielā vairākumā. [...] Latvija var būt tikai latviska! [...] katrai valstij ir zināms mugurkauls, un šis mugurkauls ir vairākuma tauta, viņas valoda un kultūra [...]”²⁵.

Ar vairākuma balsīm noteikumi tomēr guva Saeimas atbalstu. Pirmo reizi Latvijas valsts pastāvēšanas vēsturē ar likuma normu tika noteikts, ka valsts valoda ir latviešu valoda. Noteikumi ar likuma spēku paredzēja obligātu valsts valodas lietošanu Latvijas bruņotajos spēkos, valsts un pašvaldības iestādēs un uzņēmumos, kā arī “visos privātos iestādījumos ar publiski tiesisku raksturu”.²⁶ Privātajā sektorā mazākumtautībām atļāva kārtot iekšējo lietvedību savā valodā, tomēr saziņu ar valsts institūcijām (atskaites u. c.) paredzēja tikai latviešu valodā. Tika pieļauta

krievu un vācu valodas lietošana pašvaldībās, noteikumos nosakot algoritmu, kas ļāva lietot krievu un vācu valodu pie nosacījuma, ka vismaz puse teritoriju apdzīvojošo iedzīvotāju runā kādā no minētajām valodām. Tas labi ilustrē vācu un krievu valodas patiesās lietošanas apjomu tālaika Latvijas atsevišķās pašvaldībās un liecina par visai liberālo valodas politiku attiecībā uz krievu un vācu valodu. Noteikumi paredzēja — ja pašvaldības sēde norit svešvalodā un kādam no sēdes dalībniekiem šī svešvaloda nav saprotama, tad attiecīgajai pašvaldībai ir jānodrošina sēdes tulkošana valsts valodā. Pēc apvērsuma 1934. gada 14. jūnijā režīms ar likuma spēku grozīja 1932. gada noteikumus²⁷, ietverot tajos arī bargus sodus par pārkāpumiem (līdz pat 1 000 latiem naudā vai arestu līdz sešiem mēnešiem vai abus sodus kopā). Par atbildīgo bija noteikta lekšlietu ministrija.²⁸ Apstākļos, kad Saeimas deputāti bija nosūtīti uz filtrācijas nometni, bet valstī izsludināts kara stāvoklis, šāds risinājums, protams, sekmēja iedzīvotāju vēlmi ievērot valodas regulējumu.

1935. gada 5. janvārī pieņemtais Valsts valodas likums²⁹ no praktiskā un juridiskā aspekta bija vien tehniska 1932. gada 18. februāra Satversmes 81. panta kārtībā pieņemto Ministru kabineta noteikumu un 1934. gada 14. jūnija Ulmaņa valdības grozījumu konsolidācija. Cita lieta, ka likuma pieņemšana bija spēcīgs propagandas solis, kas lieliski iederējās režīma “nacionālās vienotības politikas” ideoloģiskajā vēstījumā. Valsts valodas likums tādējādi kļuva par izcilu Ulmaņa sabiedrisko attiecību speciālistu un juristu sadarbības kopdarbu, kas parlamentārā laikā paveiktu darbu spēja padarīt par autoritārās varas panākumu.

Latviešu valodas kā valsts valodas normatīvā attīstība mūsdienā Latvijā

Latviešu valodas kā valsts valodas normatīvā attīstība arī pēc neatkarības atjau-

nošanas ir bijusi ne mazāk interesanta kā iepriekšējā nodaļā apskatītajā pirmskara periodā. Latviešu spējīgākie, gudrākie un drosmīgākie prāti kara un okupāciju laikā bija nogalināti, deportēti uz Sibīriju vai spiesti, dzīvības glābjot, doties uz Rietumiem. Dzimtenē zem padomju varas palikušajiem nācās pazemīgi noliekt savas galvas, lai varētu izdzīvot. Padomju okupanti pēc Baltijas valstu pārveidošanas par padomju republikām tādās būtiskās dzīves jomās kā tieslietas, zinātnē u. c. nacionālo valodu aizstāja ar krievu valodu.³⁰ Okupētajai Latvijai jeb — padomijas nosaukumā — Latvijas Padomju Sociālistiskajai Republikai (Latvijas PSR) klājās krietni grūtāk nekā Igaunijai un Lietuvai, jo Rīgā tika izvietots Baltijas kara apgabala štābs. Tāpat tieši Rīgā izvietoja virkni slepenu un pusslepenu militārās rūpniecības objektu (piemēram, “Komutatoru”), kuros strādāja simtiem tūkstošu migrantu no “brālīgajām republikām”. Latvijā laikposmā no 1940. līdz 1990. gadam pat četrkārtējās krievu minoritātes īpatsvars, turklāt šis process notika vienlaikus ar uz rusifikāciju vērstu valodas politiku.³¹

Pagājušā gadsimta 80. gadu beigās Padomju Savienība sāka neatvairāmi tuvoties sabrukumam. To sekmēja karš Afganistānā, stagnējošā ekonomika un Gorbačova (*Mikhail Sergejevich Gorbachev*, dz. 1931) uzsāktās reformas. Latvijā, tāpat kā Igaunijā un Lietuvā, bija novērojama nacionālā atmoda visās tās izpausmēs. Cilvēki sāka publiski lietot nacionālo simboliku, tostarp savu padomju iznīcināto valstu nacionālos karogus un ģerboņus. Procesos tika ierauti arī padomju režīma konstitucionālie balsti, galvenokārt, Latvijas PSR Augstākā Padome, kurai nu nācās būt starp diviem dzirnakmeņiem — PSRS centrālajiem varas orgāniem un tikko izveidojušos Latvijas Tautas fronti (vēlāk arī Pilsoņu kongresu), lai daudzmaz noturētu varu savās rokās. 1988. gada 6. oktobrī Latvijas PSR Augstākā Padome pieņem lēmumu par Valodu

likuma pieņemšanu. Lēmumā cita starpā ir teikts, ka “latviešu valoda ir atzīstama par republikas valsts valodu. [...] Latvijas PSR Augstākā Padome uzskata, ka šāds viedoklis atbilst ļēninskās nacionālās politikas principiem un PSKP XIX Vissavienības konferences rezolūcijām, kas paredz visu nacionālo valodu brīvu un vispusīgu funkcionēšanu un attīstību. [...] Republikā līdz šim netika veltīta pienācīga uzmanība tautas garīgo vērtību, tai skaitā latviešu valodas aizsardzībai. [...] pēdējās desmitgadēs ievērojami samazinājusies latviešu valodas lietošana, sarukušas tās funkcijas.”³²

Minētais lēmums tapa liela sabiedriska spiediena (pieprasījuma) rezultātā, ko aizsāka laikraksts “Padomju Jaunatne” ar Latvijas Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta Latviešu valodas nodaļas vadītājas, profesores Ainas Blinkenas (1929–2017) rakstu-aicinājumu.³³ Publikācijā cilvēkus aicināja sūtīt atbalsta vēstules Augstākajai Padomei. Raksts tik ļoti savīņoja latviešu tautu, ka nepilnās divās nedēļās Augstākā Padome saņēma nebijušu apjomu vēstuļu (vairāk nekā 9 000!)... Šo akciju mēdz uzskatīt par “vislielāko sabiedriskās domas izpēti Latvijas vēsturē”³⁴. Akcijas raisītā vēstuļu lāvīna lika padomju republikas parlamentam 1989. gada rudenī pieņemt lēmumu³⁵ par latviešu valodas kā valsts valodas atzīšanu Latvijas PSR teritorijā. Lēmums tapa steigā 6. oktobrī, vien divas dienas pirms Latvijas Tautas frontes dibināšanas kongresa.³⁶ Augstākā Padome nosprauda trīs mēnešu termiņu (līdz 1989. gada 1. janvārim), kura laikā bija jāizstrādā atbilstošs regulējums. Pāris dienas vēlāk Latvijas Tautas frontes kongresā apstiprinātajā programmas ceturtajā nodaļā “Nacionālais jautājums” (4. punkts) rakstītais par valodas jautājumu ļoti atgādināja iepriekšminētā lēmuma tekstu. Latviešu valodai tika ierādīta valsts valodas vieta, paredzot prasīt izstrādāt speciālu valsts valodas likumu, kā arī iestrādāt grozījumus par valsts valodu Latvijas PSR Konstitūcijā.

Zīmīgi, ka abos dokumentos pilnībā sakrīt attieksme pret krievu valodas lietošanu,³⁷ kas ir visai mērena...

Latvijas PSR Valodu likumu Augstākā Padome pieņēma 1989. gada 5. maijā.³⁸ Likuma sagatavošanas laikā tika saņemti gandrīz 28 000 priekšlikumu, kurus bija parakstījuši vairāk nekā 330 000 cilvēku!³⁹ Par spīti Latvijas Tautas frontes politiskā oponenta Interfrontes (Latvijas PSR Darbāļaužu internacionālā fronte) centieniem sarīkot streikus un mītiņus⁴⁰ Latvijas krievvalodīgo iedzīvotāju līdzdalība minētajās akcijās nebija liela. Acīmredzami, ka viņi uzskatīja, ka likums uz viņiem neattiecas, jo jaunais normatīvais regulējums neparedzēja būtiski sašaurināt krievu valodas lietošanu.

Latvijas PSR Valodu likuma 1. pantā bija noteikts, ka, saskaņā ar Latvijas PSR Konstitūciju, Latvijas PSR valsts valoda ir latviešu valoda. Taču jāatzīst, ka tas bija visai deklaratīvs paziņojums un tuvāk īstēnībai būtu šo normatīvo aktu uzskatīt par latviešu valodas saglabšanas pasākumu kopumu, kas “aizsāka ilgstošu valodu hierarhijas maiņas procesu par labu latviešu valodai”⁴¹. Skaidrs, ka likums būtiski paplašināja latviešu valodas lietošanu, taču krievu valodas pozīcijas tas nevājināja, drīzāk nedaudz uzlaboja latviski runājošo dzīvi. Tā, piemēram, likuma 16. pants noteica, ka vietu nosaukumi veidojami un dodami latviešu valodā u. c. Likumā par pamatu tika likts “valodas izvēles brīvības” algoritms (4., 5. pants), kas komunikācijā ar valsts un pašvaldības institūcijām indivīdam deva tiesības izvēlēties valodu (latviešu vai krievu), kurā komunicēt ar valsts iestādēm. Nav šaubu, ka par lielu panākumu ir uzskatāms šī likuma 6. pants, kurā atrunāta republikas pārvaldes iestāžu lietvedības valoda: “6. pants. Latvijas PSR valsts varas un valsts valdes orgānos gan lietvedības dokumentos gan sēžu un visu citu darba sanāksmju valoda ir valsts valoda. Šīs valodas nepratēji sēdēs un sanāksmēs var lietot

krievu vai pēc vienošanās kādu citu valodu. Nepieciešamības gadījumos rīkotājs nodrošina tulkojumu. Latvijas PSR valsts varas un valsts pārvaldes orgānu aktus pieņem un publicē latviešu valodā. Likumdošanā noteiktajos gadījumos tiek dots to autentisks tulkojums krievu valodā.”⁴²

Likums neievieš nekādas izmaiņas izglītības sistēmā, neskarot vidējo izglītību, arodvidusskolu apmācību un augstāko izglītību, jo republikā tiek garantēta izglītības iegūšana latviešu vai krievu valodā. Izglītības jomā likums paredz valdības pienākumu uzsākt latviešu valodas mācīšanu. Tāpat 13. pantā tiek ietverts nosacījums, ka vidējās, vidējās speciālās un augstākās izglītības mācību iestāžu beidzējiem ir jākārto atsevišķs eksāmens latviešu valodā. Zinātnisko darbu sagatavošana un publiska aizstāvēšana notiek latviešu vai jebkurā citā valodā (14. pants), ko pēc vienošanās ar autoru akceptē specializētā zinātniskā padome. Atsevišķs pants likumā ir veltīts arī latgaliešu valodai: “15. pants. Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā ir garantēta latviešu valodas, arī izlokšņu un latgaliešu rakstu valodas lietošana visās kultūras jomās. Valsts garantē arī lībiešu kultūras saglabāšanu un attīstīšanu lībiešu valodā. Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā tiek nodrošināta citu nacionālo kultūru attīstīšana dzimtajā valodā.”⁴³

Pēc neatkarības pasludināšanas, 1992. gada 31. martā likuma redakcija tika būtiski mainīta.⁴⁴ Lai arī tika saglabāta likuma sākotnējā struktūra (preambula, 23 panti, kas iedalīti atsevišķās nodaļās), tika pārmainīts gan likuma mērķis, gan neregulējuma tvērums. To apzinājās arī paši deputāti.⁴⁵ Likumā ne tikai “pilsoņi” tika aizstāti ar “iedzīvotājiem” un padomju abreviatūra “LPSR” (Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika) ar “LR”, bet pārgrozīts tika arī 1989. gada uzstādījums par brīvu “valodu izvēli”. Ja indivīds pirms likuma grozījumiem 1992. gadā varēja izvēlēties, vai viņš komu-

nicē ar varas iestādēm krievu vai latviešu valodā, attiecīgi cerot arī atbildi saņemt izvēlētajā valodā, tad tagad latviešu valoda kļuva par vienīgo valodu, kādā komunicēt ar varas iestādēm. Krievu valodas aizstāvji centās aizstāvēt likumā sākotnēji noteiktās “valodas izvēles tiesības”, uzskatot likuma pārveidošanu par nepieļaujamu.⁴⁶ Daudz diskusiju bija arī par likuma 11. pantu jeb tiesībām iegūt vispārējo vidējo izglītību ne tikai latviešu, bet arī krievu valodā. Deputātu domas dalījās arī Latvijas Tautas frontes deputātu vidū. Tā, piemēram, Andrejs Panterejevs (dz. 1961) un Anatolijs Gorbunovs (dz. 1942) sliecās atstāt šo pieeju, kamēr Dzintars Ābiķis (dz. 1952) pārliecināja, ka no tās ir jāatsakās un jāatstāj valsts garantija tikai latviešu valodai. Viskodolīgāk par to debatēs izteicās deputāts Rolands Rikards (1942–2022), norādot, ka “beidzot ir jāatsakās no tā padomju modeļa, ka bija tikai latviešu un krievu skolas. Jāiet uz to modeli, ka visiem ir skolas, kamdēļ nav īpaši jāizceļ kādu vienu valodu izņemot valsts valodu.”⁴⁷ Šādai pieejai piekrita arī deputāts Visvaldis Mucenieks (dz. 1938), sakot, ka “krievu valodai mēs nevaram dot kaut kādas īpašas privilēģijas. Es šeit gribu aizrādīt arī uz tādu lietu, ka tie, kuri visu laiku pieskaitīti pie tā saucamajiem krievvalodīgajiem, tagad būs spējīgi mācīties savā dzimtajā valodā. Un šis krievvalodīgums daudzējādā ziņā samazināsies. Un tāpat, lai nebūtu diskriminācijas pret kādām citām valodām, mēs nevaram dot īpašas privilēģijas kādai vienai.”⁴⁸ Noslēdzot 1992. gada grozījumu apskatu, vēl jāpiebilst, ka tie ievērojami ar to, ka uz grozījumu pamata tika izveidota Valsts valodas inspekcija, kuras galvenais uzdevums bija uzraudzīt likuma normu ievērošanu dzīvē. Dz. Ābiķa vārdiem: “ja nebūs institūcijas, kas kontrolē Valodu likuma ieviešanu, tad diemžēl būs ārkārtīgi sarežģīti ieviest likumu. Pat tādā valstī kā Lietuvā, kur valodas situācija ir daudz labāka, Valodu inspekcija jau ir izveidota. Tā jau ir radīta arī Daugavpilī,

ir izveidota Liepājā, bet šādai inspekcijai vajadzētu būt visā Latvijas teritorijā. Protams, tai būtu jābūt nelielai inspekcijai, paredzot arī sabiedrisko inspektoru institūciju.”⁴⁹ Grozītais likums sekmīgi darbojās līdz pat 1995. gadam, līdz parādījās ideja izveidot jaunu likumu. Protams, likums nebija pilnīgs un ne viens vien tā pants būtu pelnījis kritiku no juridiskās tehnikas viedokļa, taču, iedziļinoties likumdošanas procesā un jaunā Valsts valodas likumprojekta apspriešanas gaitā, nepamet izjūta, ka likuma ideja sakņojās nevis juridiskā nepieciešamībā pēc jaunāka regulējuma, bet politiķu vēlmē uz diskusiju pamata veidot savu politisko karjeru.

Par otru atjaunotās neatkarības laika svarīgu notikumu kļuva Valsts valodas likums. Iniciatīva pieņemt jaunu likumu nāca no Ministru kabineta, kas 1995. gada 23. novembrī Saeimā iesniedza sākotnējo likumprojekta redakciju. Šeit ir svarīgi apstākļi, kuros likumprojekts tika iesniegts. Tikko bija noslēgušās 6. Saeimas vēlēšanas, un Māra Gaiļa (dz. 1951) Ministru kabinets burtiskā nozīmē gaidīja nākamās valdības izveidošanu. Saeimas solos sēdēja jaunie deputāti, kas mēģināja izveidot jaunu valdību, kurai jānomaina iepriekšējās Saeimas valdība, kas bija tā saucamā “tehniskā valdība”, kas nozīmē, ka valdība funkcionē, taču nekādu ilgtermiņa politiku tā īstenot nespēj, jo ir nomainījies parlaments. Tas, ka aizejošā, tehniskā valdība iesniedz likumprojektu, kas nešaubīgi izsauks krieviski runājošo vēlētajū un starptautisko ekspertu viedokļu krustugunis, bija neparasti. Šāds darbs arī nebija ietverts aizejošās valdības deklarācijā.⁵⁰ Turklāt tieši 23. novembrī notika mēģinājums Saeimā apstiprināt Valsts prezidenta izvirzītā partijas “Apvienība “Tēvzemei un Brīvībai”/LNNK” Ministru prezidenta amata kandidāta Māra Grīnblata (1955–2021) kandidatūru.⁵¹ Lēmuma projekts “Par uzticības izteikšanu Ministru kabinetam” netika atbalstīts, un 21. decembrī Saeima apstiprināja bezpartejiskā uzņēmēja Andra Šķēles

(dz. 1958) Ministru kabinetu, kuru veidoja veselas septiņas (!) Saeimas frakcijas. Valsts valodas likumprojekts gan uzsāka savu gaitu Saeimas koridoros. A. Šķēles valdības deklarācijā nekādas norādes par Valsts valodas likuma pieņemšanu nav atrodamas, lai gan tur var lasīt par valsts finansēto augstākās izglītības iestāžu pāreju uz mācībām valsts valodā.⁵² Tā tiem laikiem bija spēcīga politiska “daudzpunkte”, jo skaidrs, ka valstij ir pienākums veicināt valsts valodas lietojumu ikvienā izglītības pakāpē.⁵³ Tomēr tur nekas nebija teikts par Valsts valodas likuma pieņemšanas nepieciešamību, un tas ir būtiski. Ņemot vērā sarežģīto koalīciju un to, ka Valsts valodas likumprojekts nebija tās prioritārais darbs, pagāja visai ilgs laiks, pusotrs gads, pirms likumdevējs sāka ko darīt. Saeimā 1997. gadā tika izstrādāts alternatīvs projekts, bet pirmais lasījums tika organizēts vien divarpus gadus pēc tā iesniegšanas — 1998. gada 23. aprīlī. Ir acīmredzami, ka nevienam nav bijusi vēlme ar likuma pieņemšanu steigties vai, pareizāk būtu teikt, — tika darīts viss, lai likumprojektu 6. Saeimā nepieņemtu. Turklāt atbildīgā Izglītības, kultūras un zinātnes komisija sāka saņemt pirmos viedokļus par likumprojektu, kas bija visai kritiski.⁵⁴ Likumprojekta ceļš bija ļoti sarežģīts (autoram nācās pētīt Saeimas arhīvu lietas) tādēļ pārskatāmībai labāk būtu pasekot tā gaitai hronoloģiski:

1995. gada 23. novembrī Māra Gaiļa aizejošais Ministru kabinets mēnesi pirms savu pilnvaru nodošanas jaunievēlētajā 6. Saeimā iesniedz likumprojektu ar nosaukumu “Latvijas Republikas Valsts valodas likums”. Likumprojekts uz vairākiem gadiem nogulst Izglītības, kultūras un zinātnes komisijā, kurā sāk krāties kritiski atzinumi un viedokļi par tajā ietverto regulējumu.

1997. gada 5. jūnijā notiek pirmais likumprojekta lasījums 6. Saeimā. Tikai ar šo soli Saeima politiski lemj, ka šāds likums ir tiešām nepieciešams. Pirmajā lasījumā parlaments nediskutē par atsevišķām normām

vai to tvērumu, bet balso par likumprojektu kopumā. Tiek apstiprināts nevis Māra Gaiļa iesniegtais likumprojekts, bet gan alternatīvais likumprojekts, ko ir izstrādājusi Izglītības, kultūras un zinātnes komisija. Publiski tas tiek pamatots ar to, ka valdības iesniegtajā likumprojektā esot bijušas vairākas juridiskas pretrunas un neprecizitātes.⁵⁵ Atbildīgās komisijas vadītāja Dz. Ābiķa ieskatā likumprojekta sadaļa, kurā ir runa par izglītību, ir visbūtiskākā, jo tā paredz pilnīgu pāreju uz latviešu valodu visās izglītības iestādēs.

1998. gada 23. aprīlī notiek likumprojekta otrais lasījums. Tiek nomainīts likuma nosaukums, un turpmāk to sauc "Valsts valodas likums". Deputāts Juris Dobelis (dz. 1940) Saeimas sēdē to atbalsta, sakot, ka vairs neesot 1989. gads, kad bija jābaidās saukt lietas īstajos vārdos. Stenogrammās var lasīt, ka vairākums politiķu atbalsta lēmumu par Satversmes 4. panta papildināšanu ar valsts valodas klauzulu.⁵⁶ Atbildīgās komisijas priekšsēdētājs Dz. Ābiķis Saeimas sēdē publiski informē kolēģus, ka noticis mēģinājums "kārtējo reizi pagarināt priekšlikumu iesniegšanu termiņu līdz 6. maijam".⁵⁷ Citējot Dz. Ābiķi, tas "faktiski nozīmētu likumprojekta, tā teikt, noņemšanu no izskatīšanas"⁵⁸. Tieši tā notiek, jo trešo lasījumu Valodas likums 6. Saeimā nepiedzīvo.

1998. gada 10. decembrī saskaņā ar Saeimas kārtības rulli tiek lemts par iepriekšējās Saeimas nepabeigtajiem likumprojektiem un 7. Saeima nolemj Valsts valodas likumprojektu pārņemt. Interesanti, ka atbildīgās komisijas vadībā atkal nokļūst Dz. Ābiķis, tādejādi var pieņemt, ka saglabājas arī "institucionālā atmiņa" un iepriekšējās iestrādes. Tiesa gan, likumprojekts jau otro reizi atrodas sākotnējā, pirmā, lasījuma stadijā.

1999. gada 18. martā likumprojekts tiek atbalstīts otrajā lasījumā.

1999. gada 16. jūnijā, lai gan ir paredzēts likumprojekta trešais lasījums, tas to-

mēr nenotiek. 7. Saeimas prezidijs nolemj tā izskatīšanu pārcelt. Stenogrammā ir lasāms, ka likumprojekts vēl neesot gatavs trešajam lasījumam, tas jāuzlabo utt. Visai ticams ir pieņēmums, ka likumprojekta virzībai bijuši politiski šķēršļi, nevis tehniska aizķeršanās. Starptautisko ekspertu kritiskā nostāja vēlāk atspoguļojās arī Valsts prezidentes Vairas Vīķes-Freibergas (dz. 1937) veto. Ekspertu piesaukšana šī likumprojekta izskatīšanas gaitā ir bieža parādība. Ne tikai Saeimas stenogrammās,⁵⁹ bet arī publiski pieejamā informācijā var lasīt⁶⁰ Eiropas Drošības un sadarbības organizācijas (EDSO) komisāra minoritāšu jautājumos Maksa van der Stūla (*Maximilianus "Max" van der Stoel*, 1924–2011) vārdu. Komisijai nākas uzklaut starptautiskos ekspertus un censties ievērot to teikto. Dz. Ābiķis to atzīst no Saeimas tribīnes, sakot, ka "komisija izskatīja šo jautājumu, un, ņemot vērā to, ka tikšanās reizē ar Van der Stūla kungu tika panākta vienošanās, ka Van der Stūla kungam nebija principiālu iebilžu pret to, ka likumprojekts varētu tikt skatīts otrajā lasījumā, bet tika ierosināts izveidot kopēju darba grupu ar Eiropas Drošības un sadarbības organizācijas ekspertiem un rūpīgi piestrādāt pie likumprojekta vēl laika posmā starp otro un trešo lasījumu."⁶¹

1999. gada 8. jūlijā likumprojektu 7. Saeima atbalsta trešajā lasījumā, taču Valsts prezidente V. Vīķe-Freiberga to neizsludina, bet, izmantojot Satversmē noteiktās pilnvaras, atgriež Saeimai pārstrādāšanai, jo EDSO komisārs M. van der Stūls ir pret likuma izsludināšanu attiecīgajā redakcijā.⁶²

1999. gada 9. decembrī beidzot notiek noslēdzošais likuma lasījums un Saeima, balstoties uz Valsts prezidentes ieteikumiem, likuma otrreizējā caurlūkošanā to precīzē un pilnveido.

1999. gada 21. decembrī likums tiek parakstīts, izsludināts⁶³ un stājas spēkā ar 2000. gada 1. septembrī, aizvietojo Latvijai Republikas Valodu likumu.

Valsts valodas likumu var saukt par nākamo soli valsts valodas statusa nostiprināšanā.⁶⁴ No juridiskās tehnikas viedokļa raugoties, tas nešaubīgi ir labāks. Likuma 1. pantā juridiski nevainojami ir formulēts likuma mērķis utt., tomēr liela gandarījuma pašiem likuma pieņēmējiem par to nav. Viens no aktivākajiem likumprojekta debatētājiem J. Dobelis⁶⁵ procesu un tā galarezultātu nodēvē par “piedegušu biezputru”⁶⁶. Deputāti Egils Baldzēns (dz. 1960) un Viola Lāzo (dz. 1954), savukārt, skumīgi secina, ka jaunais likums ir sanācis “krietni maigāks” salīdzinājumā ar 1989. gada likumu 1992. gada redakcijā. Pēc deputātu domām, jaunais likums pat vājinot latviešu valodas pozīcijas, mazinot latviešu valodas juridiskās aizsardzības kvalitāti.⁶⁷ Diezin vai Dz. Ābiķis, kurš Augstākajā Padomē 1992. gadā bija Valodu komisijas priekšsēdētājs, bet 6. un 7. Saeimā vadīja Izglītības, kultūras un zinātnes komisiju, kas bija atbildīga par jauno valodas likumu, un kuru kolēģi devēja par Valodas likuma “tēvu”⁶⁸ varēja lepoties ar sasniegto. Latvija protams varēja iztikt bez jauna valodas likuma un aiztaupīt starptautisko spiedienu uz valdību un parlamentu, kas galu galā beidzās ar visai kaunpilnu piekāpšanos šā spiediena priekšā. Pieņemtais likums tolaik bija liela vilšanās tiem, kas cerēja, ka Latvija spēs nosargāt savu pozīciju valodu jautājumā un īstenot patstāvīgāku politiku. Valodas aizstāvji uzskatīja, ka, neņemot vērā neatkarīgas valsts pastāvēšanu, nacionālas valsts politika lielā mērā ir atkarīga no “lielās politikas nospraustās dienaskārtības”⁶⁹. Jāsaka, ka, arī lasot stenogrammas, bieži var redzēt deputātu sašutumu par to, ka kārtējo reizi nav izdevies saglabāt līdzšinējo (1989. gada likuma) redakciju vairākos pantos.⁷⁰ Likumprojekts nokļuva politiskajās krustugunīs pašā nepiemērotākajā brīdī. Valsts bija sākusi virzīties uz lielo stratēģisko mērķu īstenošanu, koncentrējot visus spēkus dalībai Eiropas Savienībā un NATO (Ziemeļatlantijas līguma organizā-

cijā). Valodas jautājums, kas bez šaubām bija tiešā veidā saistīts ar starpnacionālām attiecībām un valsts stabilitāti, izsauca lielu starptautisko ekspertu interesi. Var jau saprast, ka kādus piecus gadus pēc neatkarības atjaunošanas politiķiem varēja šķist, ka “beidzot valsts ir neatkarīga un vairs ne no kā nav jāuzmanās” (J. Dobelis)⁷¹, taču, valodas jautājumiem nonākot zem starptautisku ekspertu lupas, krietnu devu kritikas saņēma pat tobrīd spēkā esošais 1989. gada likums 1992. gada redakcijā.⁷² Nepiemērotā brīdī aizejošas valdības iesāktais valodas jautājums bija tāds kā Trojas zirgs (*Equus Troianus*), kas likuma pieņemšanas procesa laikā (1995–1999) lika “krietni pasvīst” likumdevējam, valdībai un Valsts prezidenta institūcijai, jo valsts valodas jautājums tika likts vienos svaru kausos ar Latvijas uzņemto ārpolitisko kursu. Latvijai nācās būt “dzirdīgai” pret Rietumu ekspertu padomiem, tādēļ valsts valodas oponentu⁷³ sākotnējais retoriskais jautājums “Vai mums no valsts puses ir jālien iekšā privātajā sektorā?” beigu beigās pārvērtās par uzstādījumu — valodas lietošanā ir jānodala valsts sfēra no privātā sektora!⁷⁴ Likuma pieņemšanas gaitā valsts valodas aizstāvji nespēja noturēt stingru pozīciju par latviešu valodas lietošanu privātajā sfērā. Lai lasītājam rastos labāks priekšstats par notiekošo Saeimas sēdēs, Valsts valodas likumu apspriežot, ieskatam — dažādu deputātu spilgtākie izteikumi no 1999. gada 9. decembra sēdes stenogrammas: “Cienījamie kolēģi! Komisijas vārdā es gribu atgādināt, ka mēs esam iesnieguši vienu likumprojektu, jo, klausoties debatēs, liekas, ka vieni saka: “Likums ir nacionālistisks!”, bet otri saka: “Tas absolūti neievēro nacionālās intereses!” Man ir tāda sajūta, ka mēs esam iesnieguši divus likumprojektus.” (Dz. Ābiķis); “Neļausim nacionālistiskām metastāzēm pārņemt mūsu likumdošanu!” (Jānis Jurkāns (dz. 1946)); “strādājot pie likumprojekta, deputātu vairākums nedomāja par gandrīz 900 tūkstošiem Latvijas

cittautiešu.” (Jakovs Pliners (dz. 1946)); “ja mēs turpināsim locīties, kā mēs lokāmies šodien pret Rietumiem, pret Austrumiem un vēl dažādos citādos virzienos, tad gan mēs varam salūzt, varam zaudēt savu lepnumu un savu stipro garu, un tad diez vai mums palīdzēs tautasdziesmas, kas nesušas mūsu tautu cauri gadsimtiem un to stiprinājušas. [...] daži latvieši ir tāda pārcenšanās tieksme — darīt to, ko neprasa, pārcensties un uztaisīt vēl sliktāk pašam priekš sevis...” (Pēteris Tabūns (1937–2020)); “Visi signāli liecina par to, ka atkāpšanās politika valodas ziņā ir sākusies. Šis likums tad nu ir tas lielais signāls, un tam sekos daudzi mazi signāli. [...] Un vēl par pamatnācijas īpatsvaru. 1935. gadā, es atkārtotāju, ja kāds ir aizmirsis, mēs bijām 77, pat drusciņ vairāk procentu, turpretī tagad tikai nedaudz vairāk par 50 procentiem, toties Eiropas valstīs, kuras bieži vien mēģina mums kaut ko uzspiest, ir, lūk, kāds pamatnācijas īpatsvars: Itālijā — 94%, Grieķijā — 92%, Francijā — 92%, Dānijā — 97%, Čehijā — 90%, Bulgārijā — 80%, Nīderlandē — gandrīz 96%, Norvēģijā — gandrīz 97%, Polijā — 95,5% un tā tālāk. Viņiem nav šo problēmu un arī nebūs, bet mums šīs problēmas ir ārkārtīgi svarīgas.” (Aīda Prēdele (1950–2015)); “šo likumprojektu nevajadzētu saukt par nodevīgu. Taču tāds paglēvs tas nu ir sanācis. Tur nu nekā nevar darīt. [...] Valsts valodas likuma pieņemšanu saistīt ar iestāšanos Eiropas Savienībā ir vienkārši smieklīgi. [...] Tā ir uzspiesta izrunāšanās, jo labi zināms, ka, lielajiem procesiem virzoties uz priekšu, neviens tādas lietas īpaši neievēros” (J. Dobelis); “Latvijā pastāv valodu konkurence. [...] valodai sagaidāmi grūti laiki un tā var izrādīties zaudētāja šajā konkurences cīņā.” (Rišards Labanovskis (dz. 1940)).⁷⁵

Rezumējot, ir jāvērs uzmanība uz to, ka visai Valsts valodas likuma pieņemšanas epopejai pa vidu 1998. gada 15. oktobrī, laikā, kad notika aprakstītā sīvā cīņa

ar starptautiskajiem ekspertiem par katru Valsts valodas likuma normu, Saeimā noformējās konstitucionālais vairākums, lai grozot Latvijas Satversmi (4. un 77. pantu), piešķirtu konstitucionālu statusu latviešu valodai. Augstākā tiesa vēlāk pamatoti norādīja, ka Satversmes 4. panta pirmais teikums, kurā noteikts, ka Latvijas Republikā valsts valoda ir latviešu valoda, izveido iekšēju tiesību normu sistēmu mūsu valsts pamatlikumā. 1998. gada 15. oktobrī pieņemtais Latvijas Satversmes grozījums tolaik bija tāda kā simboliska paša likumdevēja ierakta robežzīme valodas laukā, kas bija apliecinājums pašiem sev, ka “tālāk iet” vairs nevar. Kā to ir norādījusi Satversmes tiesa, valsts valoda ir viena no nacionālās identitātes izpausmēm.⁷⁶ Piešķirot Satversmē konstitucionālu vērtību latviešu valodai — valsts valodas statusu —, tika noteikts Latvijas valsts iekārtas politiski juridiskais raksturs, jo latviešu valoda ir vienotā demokrātiskas sabiedrības diskursa valoda.⁷⁷ Svarīgi piezīmēt, ka 1998. gada grozījumu var uzskatīt par “pirmo bezdelīgu” Satversmes “latviskošanas procesam”. 1922. gada 15. februārī pieņemtajā Satversmē latviešu valoda nav pieminēta ne reizi, bet šobrīd spēkā esošajā redakcijā tā ir minēta Satversmes ievadā trīs reizes (pirmajā rindkopā vienu reizi un piektajā rindkopā divas reizes) un piecos Satversmes pantos (4., 18., 21., 101. un 104. pantā). Saeima kā konstitucionālais likumdevējs to paveica ar 1998., 2002., 2004. un 2014. gada Satversmes grozījumiem. Četros no 14 grozījumiem Saeima ir pasvītrojusi latviešu valodas nozīmi, kas tiesību literatūrā apzīmēts kā likumsakarīgas sekas padomju okupācijas rusifikācijas politikai.⁷⁸ Satversmes grozījumu vidū īpaši ir jāizdala 1998. gada grozījumi, kas Satversmes 77. pantā valsts valodai deva “dubultu aizsardzību”,⁷⁹ jo Satversmes 4. pantu ierindoja Satversmes kodola pantos⁸⁰. Saeimai tika liegta iespēja šo normu grozīt bez referenduma rīkošanas.

Noslēdzot šo valodas ģenēzes apskatu, nevar nepieminēt arī 2012. gada 18. februāra “valodas referendumu”, kur Latvijas pilsoņiem bija jāizšķiras jautājumā par krievu valodu kā otru valsts valodu. Tautai bija ar “par” vai “pret” jāatbild uz jautājumu “Vai jūs esat par likumprojekta “Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē” pieņemšanu, kas paredz krievu valodai noteikt otras valsts valodas statusu?”. Likumprojekts paredzēja grozīt Satversmes 4., 18., 21., 101. un 104. pantu, iekļaujot tajos nosacījumu par krievu valodu kā otru valsts valodu. Tautas nobalsošanā piedalījās 1 098 593 Latvijas pilsoņi. Pret krievu valodu kā otru valsts valodu nobalsoja 821 722 jeb 74,8% balsotāju, kamēr par — 273 347 jeb 24,9%. Ņemot vērā tolaik esošo balsstiesīgo vēlētāju kopskaitu (1 545 004 pilsoņi), izrādījās, ka pret otru valsts valodu Latvijā ir nobalsojusi vairāk nekā puse visu Latvijas pilsoņu (53,2%).⁸¹ Tautas nobalsošana bija liels pārbaudījums politiskajai elitei, un kā sekas varam uzskatīt “Satversmes kodola koncepcijas” radīšanu un grozījumus likumā “Par tautas nobalsošanu, likumu ierosināšanu un Eiropas pilsoņu iniciatīvu”, kas padarīja re-

ferendumus Latvijā par vien teorētiski iespējamiem. Referendums, kuru daudz ir analizējuši ne tikai juristi, bet arī valodnieki⁸², tāpat kā Valodas likuma pieņemšanas process ir liecība, ka valsts valodas jautājums ir neapšaubāmi saistāms ar nacionālās drošības jautājumiem. Noslēgumā gribētu citēt Valsts prezidentu Egilu Levitu (dz. 1955), kurš nesen pasākumā, kurā tika atzīmēta šī tautas nobalsošana, teica, ka tā bija politiski svarīgs nācības brieduma un atbildības apliecinājums. Redzot, cik valstiskums var būt trausls, viegli aizskarams un vāji aizsargāts, mēs katrs izdarījam savu izvēli par Latviju, balsojot pret otru valsts valodu. Pēc E. Levita vārdiem — tas bija konstitucionāls satriecinājums, kas izrādījās būtisks pagrieziena punkts mūsu pašizpratnē par Latvijas valsts pastāvēšanas jēgu, latviskumu un latviešu valodu. Latviešu valoda ir cieši saistīta ar latviešu nācības identitāti un valstiskumu, tāpēc tautas nobalsošana skāra ne tikai valodu, bet arī daudz svarīgāku jautājumu — par Latvijas kā nacionālas valsts būtību un pastāvēšanu.⁸³

*Raksts ir recenzēts.
The article is peer-reviewed.*

Avoti un piezīmes

- ¹ Satversmes tiesa. 2019. gada 23. aprīļa spriedums lietā Nr. 2018-12-01, secinājumu daļas 24.2. punkts. <https://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/> Sk. 2021. g. 8. aug.
- ² Satversmes tiesa. 2001. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2001-04-0103, secinājumu daļas 3.2. punkts. <https://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/> Sk. 2021. g. 8. aug.
- ³ Latvijas Republikas Saeima. Likums “Grozījumi likumā “Par svētku, atceres un atzīmējamām dienām””. Pieņemts 2021. g. 16. jūn. *Latvijas Vēstnesis*, 2021. g. 3. jūl., (118).
- ⁴ Latvijas Republikas Saeima. Likums “Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē”. Pieņemts 1998. g. 15. okt. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. g. 23. okt., (308/312).
- ⁵ LETA. 15. oktobrī atzīmēs Valsts valodas dienu. 2021. g. 6. sept. <https://www.diena.lv/raksts/kd/zinas/15-oktobri-atzimes-valsts-valodas-dienu-14267322> Sk. 2021. g. 24. dec.; Rīgas Domes Izglītības, kultūras un sporta departaments. 15. oktobris — Valsts valodas diena un akcijas “Latviešu valoda man ir...” noslēgums. 2021. g. 15. okt. https://izglitiba.riga.lv/lv/izglitiba?target=news_item&news_item=15-oktobris-valsts-valodas-diena-un-akcijas-latviesu-valoda-man-ir-noslegums-8134 Sk. 2021. g. 24. dec.
- ⁶ Balodis R. Par nepieciešamību valsts valodai atrast politisku aizbildni. *Jurista Vārds*, 2021, 42 (1204).

- 7 LV. Cilvēks, Valsts, Likums. Egila Levita uzruna konferencē “Valoda — tas ir darbības vārds. Valsts valoda 21. gadsimta Latvijai”. 2021. g. 8. okt. <https://lvpportals.lv/dienaskartiba/333357-egila-levita-uzruna-konference-valoda-tas-ir-darbibas-vards-valsts-valoda-21-gadsimta-latvijai-2021> Sk. 2021. g. 24. dec.
- 8 Latvijas Pagaidu valdība. Tautas padomes politiskā platforma. Pieņemta Latvijas Tautas Padomes sēdē 1918. g. 17. nov. *Pagaidu Valdības Vēstnesis*, 1918. g. 14. dec.; Latvijas pilsoņiem!: Tautas Padomes Latvijas Republikas proklamēšanas akts. Pieņemts 1918. g. 18. nov. *Pagaidu Valdības Vēstnesis*, 1918. g. 14. dec.
- 9 Deklarācija par Latvijas valsti: Latvijas Satversmes Sapulces deklarācija. Pieņemta 1920. g. 27. maijā. *Likumu un Valdības Rīkojumu Krājums*, 1920, (4); Latvijas valsts pagaidu iekārtas noteikumi. Pieņemti Latvijas Satversmes Sapulces plenārsēdē 1920. g. 1. jūl. *Likumu un Valdības Rīkojumu Krājums*, 1920, (4).
- 10 Latvijas Republikas Satversme. Pieņemta 1922. g. 15. febr. *Likumu un Valdības Rīkojumu Krājums*, 1922, 12 (113); *Latvijas Vēstnesis*, 1993. g. 1. jūl., (43).
- 11 Druviete I., Kārklīņa A., Kusiņš G., Pastars E., Pleps J. Satversmes 4. panta komentārs. Grām.: *Latvijas Republikas Satversmes komentāri*. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014, 301. lpp.
- 12 Noteikumi par valsts valodu. Izdoti Latvijas Republikas Satversmes 81. panta kārtībā. Pieņemti 1932. g. 18. febr. *Valdības Vēstnesis*, 1932. g. 18. febr., (39).
- 13 Noteikumi par latgaliešu izloksnes lietošanu. Pieņemti 1921. g. 11. aug. *Valdības Vēstnesis*, (183), 1921. g. 17. aug.; Noteikumi par ierēdņu pārbaudīšanu valsts valodas prasībā. Pieņemti 1921. g. 22. nov. *Valdības Vēstnesis*, 1921. g. 28. nov., (269).
- 14 No procesuāli tehniskā viedokļa šie Satversmes 81. panta kārtībā pieņemtie noteikumi ar likuma spēku nozīmēja, ka, lai tie stātos spēkā, tos bija jāakceptē ar valdības lēmumu. To darbību varēja apturēt Saeima, taču, ja tos ar vienreizēju Saeimas balsojumu nodeva komisijai, tie tiesību sistēmā ierindojās starp citiem likumiem kā līdzvērtīgs tiesību akts.
- 15 Par Latvijas tiesām un tiesāšanās kārtību: Tautas padomes pagaidu nolikums. *Latvijas Pagaidu Valdības Likumu un Rīkojumu Krājums*, 1919. 15. jūl., (1).
- 16 Druviete et. al., op. cit., 299. lpp.
- 17 Regulējums, kas šobrīd vairs nav spēkā, tolaik jāva valdībai pieņemt likumus tikai “neatliekamas vajadzības” gadījumā un tikai Saeimas starpsesijas periodā. Diskusijas par Satversmes 81. pantu bija jau pirmajā neatkarības laikā, turpinājās mūsdienās un 2007. gadā pantu no Satversmes izslēdza pavisam.
- 18 Likums “Latvijas Tautas Padomes kārtības rullis”. Pieņemts 1919. g. 23. aug. *Likumu un Valdības Rīkojumu Krājums*, 1919, (11); Likums “Par Latvijas izglītības iestādēm”. Pieņemts 1919. g. 8. dec. *Likumu un Valdības Rīkojumu Krājums*, 1919, (13); Noteikumi par ierēdņu..., op. cit.
- 19 Tautas padomes IV sesijas 8. sēdes 1919. g. 27. aug. stenogramma. Grām.: *Latvijas Tautas padome (stenogrammas)*. Rīga, 1920.
- 20 Satversmes II daļas lasīšana pa pantiem. V sesijas 10. sēdes 1922. g. 7. febr. stenogramma. Grām.: *Latvijas Satversmes sapulces stenogrammu izvilkums (1920–1922)*. *Latvijas Republikas Satversmes projekta apspriešana un apstiprināšana*. [elektr. izd.] Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 737. lpp.
- 21 Latvijas Republikas IV Saeimas II sesijas 2. sēdes 1932. g. 23. febr. stenogramma. Tiesību zinātņu pētniecības institūts. <http://tzpi.lu.lv/pirmais-neatkaribas-laiks/saeimas-stenogrammas/> Sk. 2021. g. 15. okt.

- ²² Ibid.
- ²³ Ibid.
- ²⁴ Ibid.
- ²⁵ Ibid.
- ²⁶ Noteikumi par valsts valodu, op. cit.
- ²⁷ "Pārgrozījumi un papildinājumi noteikumos par valsts valodu". *Valdības Vēstnesis*, 1934. g. 16. jūn., (132).
- ²⁸ Lai saprastu tālaika lata vērtību, ir jāpiebilst, ka kvalificēts strādnieks vai jaunsaimnieks ar 100 latu ienākumiem mēnesī, kaut ļoti pieticīgi, varēja nodrošināt pamata iztiku sievai un vienam vai diviem bērniem.
- ²⁹ Likums par valsts valodu. Pieņemts 1935. g. 5. janv. *Valdības Vēstnesis*, 1935. g. 9. janv., (7).
- ³⁰ Kūle M. Eiropas vērtības Latvijā. Grām.: *Latvieši un Latvija*. Akadēmiski raksti. IV sējums: Latvijas kultūra, izglītība, zinātne. Stradiņš J. (galv. red.). Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2013, 85. lpp.
- ³¹ Druvieta I. Latviešu valoda pēc neatkarības atgūšanas: valodas situācija un valodas politika. Grām.: *Latvieši un Latvija*. Akadēmiski raksti. III sējums: Atjaunotā Latvijas valsts. Stradiņš J. (galv. red.). Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2013, 256. lpp.
- ³² Latvijas PSR Augstākās padomes lēmums par latviešu valodas statusu. Pieņemts 1988. g. 6. febr. <http://www.vvk.lv/index.php?sadala=135&id=167>
- ³³ Blinkena A. *Par latviešu valodas statusu — esošo un vēlamo. Padomju Jaunatne*, 1988. g. 30. aug.
- ³⁴ Cīrulis A. Izcilā valodniece mūžībā. *Laikraksts Latvietis*, 2017. g. 20. dec., (488). <http://www.laikraksts.com/raksti/7727> Sk. 2021. g. 28. dec.
- ³⁵ Latvijas PSR Augstākās Padomes Lēmums par latviešu valodu. Pieņemts 1988. g. 6. okt. <http://www.vvk.lv/index.php?sadala=135&id=167> Sk. 2021. g. 28. dec.
- ³⁶ Kongresā skanēja emocionāli aicinājumi latviešu valodai piešķirt valsts valodas statusu. Lūk, divu spilgtāko runu fragmenti. Bijušais leģionārs, vēlākais politiķis Visvaldis Lācis (1924–2020) izpelnījās vētrainus aplausus, sakot, ka "Latviešu valoda ir vienīgā valsts valoda republikā, tā ir valdošā valoda, kā to uzsvēris Rainis. Un arī lietvedības pamatvaloda. (Aplausi.) [...] Krievu valoda nedrīkst pretendēt uz privilēģētu izņēmuma stāvokli, kā tas ir bijis līdz šim. (Aplausi.) Ārpus Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās republikas — krievu nācijas apdzīvotās teritorijas — tā jāuzskata par tādu pašu valodu kā jebkura cita PSRS tautu valoda. [...] Krievu valodai, es uzskatu, nekādas privilēģijas nav vajadzīgas un nav dodamas. Jo pretējā gadījumā tas ir šovinisms. (Aplausi.) Vēsturiskā pieredze rāda, ka pretējā gadījumā noris citu PSRS nāciju pārkrievošana un skaitliski mazākās nācijas savā teritorijā ar laiku kļūst par minoritātēm, kas apdraud šo nāciju pastāvēšanu." Pazīstamais latviešu kinoaktieris Harijs Liepiņš (1927–1998) kongresā cita starpā, savukārt, paziņoja, ka "Mums piešķīra mūsu valsts valodas statusu. Tas ir labi, kaut arī mēs aplaudējām ar aizlauztu pašcieņu. Tagad jāizstrādā dzelžains likums par tās aizstāvību, lai mēs to saglabātu uz visiem laikiem, lai man vairs nekad nebūtu jādzird par suņu un fašistu valodu. Lai manu valodu sargātu stingrs likums. (Aplausi.)". (Sk. Vāverniece I. (sast.). *Latvijas Tautas fronte. Gads pirmais*. Rīga: Latvijas Tautas fronte, 1989, 77., 188. lpp.)
- ³⁷ LTF programmā bija rakstīts arī, ka latviešu valodai ir jābūt Latvijas PSR valsts orgānu un iestāžu lietvedības valodai, bet krievu valoda izmantojama kā federatīvo attiecību valoda.

- Pilsoņu saskarsmē ar Latvijas PSR valsts orgāniem, uzņēmumiem, iestādēm un organizācijām var izmantot kā latviešu, tā krievu valodu un pēc savas izvēles saņemt šajās valodās oficiālus dokumentus. Sociālās aprūpes sfērā pilsoņiem jānodrošina brīva latviešu un krievu valodas izmantošana. LTF 1989. gada 10. jūnijā Domes sēdē pieņemtajā rezolūcijā Latvijas PSR Augstākajai Padomei tiek prasīts Latvijas PSR Konstitūcijas 85. pantu izteikt šādā redakcijā: “Tautas deputātu vēlēšanas ir vispārējas: aktīvās un pasīvās vēlēšanu tiesības ir visiem Latvijas PSR iedzīvotājiem, kas uz vēlēšanu dienu sasnieguši 8 gadu vecumu un nodzīvojuši republikas teritorijā ne mazāk par 10 gadiem. Valsts valodas pārvaldīšana ir obligāts pasīvo vēlēšanu tiesību realizācijas priekšnoteikums.” (Vāverniece, op. cit., 213., 257.lpp.)
- ³⁸ Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas valodu likums. Pieņemts 1989. g. 5. maijā. *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1989. g. 18. maijs, (20). <http://valoda.ailab.lv/latval/vidusskolai/VALODA/v9-6.htm> Sk. 2021. g. 28. dec.
- ³⁹ Jundzis T. Tiesību reformu loma neatkarības atjaunošanā. Grām.: *Latvijas valsts atjaunošana 1986.–1993.* Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 1998, 156. lpp.
- ⁴⁰ Interfrontes mītiņā Rīgā pie Uzvaras pieminekļa tiek pieņemta rezolūcija pret valsts valodas statusa piešķiršanu latviešu valodai. *Tautas fronte*, 1989, 213. lpp.
- ⁴¹ Providus. VALODA. 1988. gadā latviešu valodu atzīst par valsts valodu. 2012. g. 3. janv. <http://providus.lv/article/valoda-1998-gada-latviesu-valodu-atzist-par-valsts-valodu> Sk. 2021. g. 5. apr.
- ⁴² Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas valodu likums. Pieņemts 1989. g. 5. maijā. *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1989. g. 18. maijs, (20). <http://valoda.ailab.lv/latval/vidusskolai/VALODA/v9-6.htm> Sk. 2021. g. 28. dec.
- ⁴³ Ibid.
- ⁴⁴ Likums “Par grozījumiem un papildinājumiem Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Valodu likumā”. Pieņemts 1992. g. 31. martā. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, (15/16). <https://likumi.lv/ta/id/65484-par-grozijumiem-un-papildinajumiem-latvijas-padomju-socialistiskas-republikas-valodu-likuma> Sk. 2021. g. 11. sept.
- ⁴⁵ To apliecina ne tikai Dzintara Ābiņa kā referenta izteikumi, bet arī Anatolija Gorbunova sacītais, ka “likums [jaunais] atšķirībā no iepriekšējā tiešām vairs nepieļauj nekādu kompromisu” un ka “valsts valodas lietošana ir strikti un viennozīmīgi noteikta šajā likumā. Likums neizslēdz pretrunu starp latviešu un krievu valodu, kas paliks, jo gandrīz puse runā krievu valodā, un pilsētās šī krievvalodīgā vide būs. Bet, atspēkojot apgalvojumu, ka šis likums diskriminē krievu valodā runājošos, es apgalvoju to pašu, ko jau teicu tad, kad pieņemām iepriekšējo likumu. Diemžēl, situācija ir tāda, ka krievu valodā runājošajiem ir jāuzņemas papildu grūtības un papildu saistības pret latviešu valodu un latviešu tautu. Jo tieši vai netieši visi tie, kuri nezināja, negribēja zināt, nelietoja vai vienkārši nemācēja latviešu valodu, ir piedalījušies šīs situācijas izveidošanā un rusifikācijā, kura ir notikusi.” (Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1992. gada 24. marta vakara sēdes stenogramma) <https://www.saeima.lv> Sk. 2021. g. 15. okt.
- ⁴⁶ Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1992. gada 24. marta rīta sēdes stenogramma. <https://www.saeima.lv> Sk. 2021. g. 15. okt.
- ⁴⁷ Ibid.

- ⁴⁸ Ibid.
- ⁴⁹ Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1992. gada 24. marta vakara sēdes stenogramma; Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1992. gada 31. marta rīta sēdes stenogramma. <https://www.saeima.lv> Sk. 2021. g. 15. okt.
- ⁵⁰ Ministru prezidents Māris Gailis (1994. g. 19. sept.–1995. g. 21. dec.). Ziņojums par kabineta sastādīšanu un valdības deklarācija. <https://www.mk.gov.lv/lv/ministru-kabineta-vesture> Sk. 2021. g. 11. sept.
- ⁵¹ *Latvijas Vēstnesis*, 1995. g. 24. nov., (183). <https://www.vestnesis.lv/ta/id/27707> Sk. 2021. g. 15. okt.
- ⁵² “Valsts finansētājās augstskolās mācības notiek valsts valodā un tiek uzsākta pakāpeniska pāreja uz latviešu mācību valodu vidējās mācību iestādēs. Valsts atbalsta arī nacionālo minoritāšu skolas, kurās daļa priekšmetu tiek mācīti minoritātes valodā, daļa — valsts valodā.” Deklarācija par Ministru kabineta darbu. Izglītība un zinātne. https://www.mk.gov.lv/sites/mk/files/media_file/skele1-deklaracija.pdf Sk. 2021. g. 1. okt.
- ⁵³ Satversmes tiesa. 2020. gada 11. jūnija spriedums lietā Nr. 2019-12-01, secinājumu daļas 27. punkts. <https://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/> Sk. 2021. g. 8. aug.
- ⁵⁴ Muižnieks N. Aktuāli cilvēktiesību jautājumi Latvijā: praktiķa vērtējums. *Cilvēktiesību žurnāls*. 1996, (3): 14; Ziemele I. Valodas lietošanas dilemma Latvijā: pienākums un nepieciešamība. *Mazākumtiesību rokas grāmata. Cilvēktiesību žurnāls*. 1998, (7/8): 35.
- ⁵⁵ Latvijas Republikas 6. Saeimas pavasara sesijas 1997. gada 5. jūnija sēdes stenogramma. <https://www.saeima.lv> Sk. 2021. g. 8. aug.
- ⁵⁶ Latvijas Republikas 6. Saeimas pavasara sesijas 1998. gada 23. aprīļa sēdes stenogramma. <https://www.saeima.lv> Sk. 2021. g. 8. aug.
- ⁵⁷ Ibid.
- ⁵⁸ Ibid.
- ⁵⁹ Sk., piemēram, Latvijas Republikas 6. Saeimas pavasara sesijas 1998. gada 23. un 29. aprīļa sēžu stenogrammas.
- ⁶⁰ Plamše K. EPPA ziņotāji par Latviju kritiskāki nekā Makss van der Stūls. *Diena*. 1999. g. 25. jūn. <https://www.diena.lv/raksts/pasaule/krievija/eppa-zinotaji-par-latviju-kritiskakineka-makss-van-der-stuls-10472191>; BNS. Van der Stūlam nav skaidri valodas likuma izpildes noteikumi. <https://www.delfi.lv/news/national/politics/van-der-stulam-nav-skaidri-valodas-likuma-izpildes-noteikumi.d?id=430454> Sk. 2021. g. 8. aug.
- ⁶¹ Latvijas Republikas 6. Saeimas pavasara sesijas 1998. gada 23. aprīļa sēdes stenogramma. Sk. 2021. g. 5. jūl.
- ⁶² Valsts prezidenta kanceleja. Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga saņēma EDSO komisāra minoritāšu jautājumos Maksa van der Stūla vēstuli. <https://www.president.lv/lv/jaunums/valstsprezidente-vaira-vike-freiberga-sanema-edso-komisara-minoritasu-jautajumosmaks-van-der-stula-vestuli> Sk. 2021. g. 5. jūl.
- ⁶³ Valsts valodas likums. Pieņemts 1999. g. 9. dec., spēkā no 2000. g. 1. sept. *Latvijas Vēstnesis*, 428 (433). <https://likumi.lv/ta/id/14740-valsts-valodas-likums> Sk. 2021. g. 5. jūl.
- ⁶⁴ Druviete, op. cit., 261. lpp.
- ⁶⁵ 1998. gada debatēs Juris Dobelis (“Apvienības “Tēvzemei un Brīvībai”/LNNK” frakcija) teica šādus vārdus: “Mums ir vajadzīga jauna pieeja. Mums nekas nav noticis ar valsts valodu visus šos gadus kopš neatkarības atjaunošanas, un mēs labi zinām, ka likumu radīšanas jomā nav izdarīts praktiski nekas. [...] Nekāda valodu līdzspastāvēšana valsts

- līmenī Latvijā būt nevar. Un tāpēc, ja jau mēs veidojam likumus, tad jāveido arī šāda veida sistēma. Vienai valodai jābūt galvenajai. Ja šeit ir Latvija, ja šeit pamattauta ir latvieši, tad šeit pamatvaloda ir viena — latviešu valoda. Un mēs esam tie, kas palīdz veidot šo sistēmu.” (Latvijas Republikas 6. Saeimas pavasara sesijas 1998. gada 23. aprīļa sēdes stenogramma <https://www.saeima.lv>) Sk. 2021. g. 8. aug.
- ⁶⁶ Latvijas Republikas 7. Saeimas rudens sesijas 1999. gada 9. decembra sēdes stenogramma. <https://www.saeima.lv> Sk. 2021. g. 8. aug.
- ⁶⁷ Baldzēns sēdē norādīja, ka pie visa vainīgas esot latviešiem raksturīgās rakstura īpašības — “vēlme nodrošināties pret visu” un lielo “centību lielvaru priekšā”, kas konkrētajā gadījumā samazināja latviešu valodas juridiskās aizsardzības kvalitāti. (Ibid.)
- ⁶⁸ Ābiķis par šo nosaukumu gan īsti laimīgs nebija un taisnojās, ka valdība ir projekta māte. (Ibid.)
- ⁶⁹ Hirša Dz. Latviešu valoda okupācijas seku spīlēs. *Latvijas Vēstnesis*. 1999. g. 8. dec., (406/407).
- ⁷⁰ Latvijas Republikas 7. Saeimas rudens sesijas 1999. gada 9. decembra sēdes stenogramma. <https://www.saeima.lv> Sk. 2021. g. 8. aug.
- ⁷¹ Latvijas Republikas 6. Saeimas pavasara sesijas 1998. gada 23. aprīļa sēdes stenogramma. <https://www.saeima.lv> Sk. 2021. g. 8. aug.
- ⁷² “Latviešu valoda netiek pietiekami lietota uzņēmumos, bankās, skolās, uz ielām, ģimenēs utt. Vēl 1989. gadā pieņemtais likums nav spējis sekmēt vai arī vairs nesekmē latviešu valodas lietošanu Latvijā. Tātad tā ir kvantitatīva problēma. [...] 1989. gadā tika izmantoti valstiskie piespiedu mehānismi un latviešu valoda tika iecelta valsts valodas statusā. [...] Mūsu pieredze pēdējo astoņu gadu laikā rāda, ka piespiedu kārtā latviešu valoda par dabisku nepieciešamību Latvijas valstī nepadarīsi.” Ziemeles, op. cit., 33. lpp.
- ⁷³ Valsts valodas oponenti gan publiski runāja par to, ka “valsts valoda ir jāzina visiem Latvijas iedzīvotājiem. Latviešu valodai jāvieno sabiedrība un jāveicina tajā saskaņa. [...] Valsts valoda ir galvenais sabiedrības integrācijas instruments.” Taču tajā pašā laikā norādīja, ka nav pareizi, ka likumprojektā krievu valodas lietošana tiek izslēgta valsts un pašvaldību iestādēs, tiesās u. c. Tas radot grūtības risināt problēmas cilvēkiem, kas vāji zina valsts valodu, un tādejādi Valsts valodas likums veicinās nevis mūsu sabiedrības integrāciju, bet piespiedu asimilāciju, kā arī negatīvi ietekmēs Latvijas tagadni un nākotni. (Saskaņā ar Kārtības ruļļa 144. pantu, politisko organizāciju apvienības “Par cilvēka tiesībām vienotā Latvijā” frakcijas paziņojums par balsošanas motīviem, balsojot par likumprojekta “Valsts valodas likums” pieņemšanu otrajā lasījumā. Latvijas Republikas 7. Saeimas ziemas sesijas 1999. gada 18. marta sēdes stenogramma. <https://www.saeima.lv> Sk. 2021. g. 8. aug.)
- ⁷⁴ Ibid.
- ⁷⁵ Latvijas Republikas 7. Saeimas rudens sesijas 1999. gada 9. decembra sēdes stenogramma. <https://www.saeima.lv> Sk. 2021. g. 8. aug.
- ⁷⁶ Satversmes tiesas 2020. gada 14. jūlija lēmums par jautājumu uzdošanu Eiropas Savienības Tiesai prejudiciāla nolēmuma pieņemšanai lietā Nr. 2020-33-01, secinājumu daļas 9.2. punkts. Satversmes tiesa. <https://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/> Sk. 2021. g. 8. aug.
- ⁷⁷ Satversmes tiesa. 2019. gada 23. aprīļa spriedums lietā Nr. 2018-12-01, secinājumu daļas 21.1. punkts. <https://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/> Sk. 2021. g. 8. aug.
- ⁷⁸ Kučs A. II Pamattiesības. Grām.: *Latvijas valsts tiesību avoti. Valsts dibināšana — neatkarības atjaunošana. Dokumenti un komentāri*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2015, 122.–123. lpp.

- ⁷⁹ Balodis R. Par tautas tiesībām un faktiskām iespējām grozīt Latvijas Republikas Satversmi. Tiesības un tiesiskā vide mainīgos apstākļos. Grām.: *Latvijas Universitātes 79. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021, 416. lpp.
- ⁸⁰ Līdz grozījumiem 1., 2., 3. un 6. pants, bet pēc 1998. gada grozījumiem arī 4. un 77. pants.
- ⁸¹ 2012. gada 18. februāra tautas nobalsošana par likumprojekta “Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē” pieņemšanu. Rezultāti: <http://www.tn2012.cvk.lv/> Citēts no: Valsts prezidenta kanceleja. Valsts prezidenta Egila Levita runa diskusijā “Pavērsiens: 10 gadi kopš valodas referenduma” (Publicēts: 11.02.22.). <https://www.president.lv/lv/jaunums/valsts-prezidenta-egila-levita-runa-diskusija-paversiens-10-gadi-kops-valodas-referenduma> Sk. 2022. g. 12. febr.
- ⁸² Druvieta I., Ozolins O. The Latvian Referendum on Russian as a Second State Language, February 2012. *Language Problems and Language Planning*. 2016, 40 (2): 121–145. Druvieta I. Latvijas Republikas Satversmes ievads (Preambula) Latvijas valodas situācijas kontekstā. *Linguistica Lettica*. 2015, (23): 5–26.
- ⁸³ Latvijas Valsts prezidenta kanceleja. Diskusija “Pavērsiens: 10 gadi kopš valodas referenduma”. 2022. g. 11. febr. https://www.facebook.com/watch/live?ref=watch_permalink&v=1088088101984061 Sk. 2022. g. 12. febr.

Par autoru

Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājloceklis, profesors **Ringolds Balodis** 2001. gadā ieguvis tiesību doktora grādu Latvijas Universitātē. R. Balodis ir Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes profesors un Tiesību zinātņu pētniecības institūta valdes priekšsēdētājs. Satversmes zinātnisko komentāru projekta idejas autors un vadītājs. No 1997. gada līdz 2003. gadam bijis atbildīgs par valsts un baznīcas attiecībām (Tieslietu ministrijas departamenta direktors, Reliģisko lietu pārvaldes priekšnieks). No 2008. gada līdz 2013. gadam galvenais valsts notārs — Uzņēmumu reģistra vadītājs. No 2003. gada līdz 2015. gadam Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes Valststiesību zinātņu katedras vadītājs. No 2007. gada Eiropas valsts un baznīcas konsorcijs (*European Consortium for Church and State Research*) biedrs. No 2016. gada līdz 2019. gadam Eiropas Drošības un sadarbības padomes Demokrātisko institūciju un cilvēktiesību biroja ekspertu komisijas reliģiskās pārliecības vai ticības brīvības jautājumos (*OSCE ODIHR Panel of Experts on Freedom of Religion or Belief*) loceklis. No 2014. gada līdz 2018. gadam 12. Saeimas deputāts, Nacionālās drošības komisijas sekretārs. 2018. gadā piešķirta Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas Tieslietu sistēmas II pakāpes Goda zīme. Divu monogrāfiju, vairāk nekā 100 zinātnisku publikāciju autors. Specializējies valststiesībās, salīdzinošajās konstitucionālajās tiesībās.

About the Author

Corresponding member of the Latvian Academy of Sciences Professor **Ringolds Balodis** received his degree of the Doctor of Law from the University of Latvia in 2001. R. Balodis is a professor at the Faculty of Law of the University of Latvia and the Chair of the Board of the Legal Science Research Institute. Author and leader of the idea of the draft scientific comments on the Constitution. From 1997 to 2003, he was responsible for state–church re-

lations (Director of the Department of the Ministry of Justice, Head of the Office of Religious Affairs). From 2008 to 2013, he was the Chief State Notary — the Head of the Register of Enterprises. From 2003 to 2015, Head of the Department of Constitutional Law, Faculty of Law, University of Latvia. From 2007, member of the European Consortium for Church and State Research. From 2016 to 2019, member of the OSCE ODIHR Panel of Experts on Freedom of Religion or Belief. From 2014 to 2018, member of the 12th Saeima, Secretary of the National Security Commission. In 2018, he was awarded the 2nd degree Badge of Honour of the Justice System from the Ministry of Justice of the Republic of Latvia. Author of two monographs, more than 100 scientific publications. Specialised in constitutional law, comparative constitutional law.

GENESIS OF THE LEGAL STATUS OF THE STATE LANGUAGE AND THE MAIN LEGAL POLICY CONCLUSIONS

Ringolds Balodis

ringolds.balodis@lu.lv

Summary

Keywords: *Constitution (Satversme), official language, state language, language policy, national minorities, constitutional policy*

Everyone who permanently resides in Latvia must know the language of this country, and moreover, at a level enabling to participate full-fledgedly in the life of the democratic society. Members of the society who understand and respect the values on which the Satversme is based are a precondition for the existence of a democratic state governed by the rule of law. The Constitutional Court has already acknowledged that the Latvian language performs the functions of the only state language, namely, it is the language of mutual communication among all inhabitants of Latvia and the language uniting a democratic society. It is to be noted that the Latvian language has been the official language of state administration in Latvia since the proclamation of the Republic of Latvia, although German and Russian were also used freely in the Saeima, local governments, and higher education institutions. In this respect, the fact that the status of the state language could not be determined in the Satversme of the Republic of Latvia must be considered a significant shortcoming. The constitutional status of the language would have created constitutional pressure on the legislator, who would have been forced to adopt a separate law on the state language. The absence of such a law in Latvia actually created trilingualism that was restricted only in 1932 by enacting regulations with the force of law. The authoritarian regime of Ulmanis added penalties to this regulation of the parliamentary period and turned it into a law. The law was beneficial to the nationalist ideology of the authoritarian regime.

With the Soviet occupation, the Latvian language became a minority language, which, like other languages of the peoples of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR), was subject to the policy of Russification. On the eve of the collapse of the USSR in the late 1990s, the Latvian national awakening with claims to autonomy went hand in hand with linguistic demands. The national awakening that eventually resulted in the declaration of

independence in 1990 and the restoration of the State of Latvia, contributed to the adoption of the Language Law of the Latvian Soviet Socialist Republic, which was amended in 1992 to establish the dominance of the Latvian language in public administration and public space. The Latvian Academy of Sciences also has its merits in the process of standardisation of the state language already during the Soviet period. Although the law was not complete in the legal aspect, it worked well to strengthen the positions of the Latvian language.

In November 1995, the development phase of a new State Language Law began ending the four-year dynamic legislative process. The draft law has been reviewed in several Saeimas and has survived harsh criticism from international experts and the veto of the President. In 2000, the new language law came into force, and many politicians were disappointed and acknowledged that the law had become “much milder” than the previous one, and that the positions of the Latvian language had been weakened. While delving into the discussion of the new law, the feeling persists that the idea of the law was not rooted in a legal need for a newer, better regulation, but instead, in the desire of politicians to build their political career on the basis of discussions. Already when the law was being drafted, it was clear that the effort to create a new law rather than improve the old one was a major strategic mistake, as it could be possible to do just as well with the previous regulation. The inability to set ambitious, strategic goals at the parliamentary level is a mistake characteristic of Latvia's statehood, and not only in terms of language policy. The establishment of the Latvian language as the state language in the Satversme in 1998, as well as the decisive victory of the state language in the 2012 “language referendum” on Russian as the second state language should be considered significant events. However, the response of the political elite to the 2012 referendum is to complicate and strengthen the requirements for the referendum, which makes referendums in Latvia only theoretically possible.